

ארט-פואטיקה בשירת משוררי האימפריה העות'מאנית במחצית השנייה של המאה ה-16

ליקטה, ביארה והוסיפה מבוא : שנהב ברטוב

רקע

החל מהמחצית השנייה של המאה ה-16, מוצאים בעיקר באזורי הבלקן ומערב אנטוליה יצירה ענפה של שירת חול, אשר כתבו משוררים שישבו בעיקר בקושטא (איסטנבול) ושאלוניקי (סלוניקי), רובם ממוצא ספרדי. כ-27 משוררים מרכזיים פעלו בתקופה הזו ומהיצירות ששרדו והגיעו לידינו מתברר כי מדובר על קורפוס נרחב הכולל כ-1300 שירי חול. בין השמות החשובים מוצאים את סעדיה לונגו, דוד עונקינירה, שלמה בן יצחק לבית הלוי, תם אבן יחייא, מנחם אגוזי, אברהם ראובן, אברהם רומאן, חנניה בן יקר ורבים נוספים, שרובם לא היו מוכרים עד כה בשדה המחקר הספרותי, ופעילותם הפואטית וכן מבחר יצירותיהם נידונו בהרחבה בעבודת הדיסרטציה שכתבתי שעסקה בשירת הזמן והמקום.

בבחינת שיריהם מתברר כי מבנה יצירותיהם נשען לרוב על שימור הצורה הספרדית הקלסית (חרוז מבריה ומשקל כמותי), תוך שנוצקו אליו תכנים מקוריים המשקפים מגוון היבטים תרבותיים וחברתיים של התקופה בה הם חיו. מספר הסוגות השונות של יצירתם הוא רב מאוד, ובין אלו שהן המשך ישיר לתקופה הספרדית הקלסית, ניתן למצוא סוגות חדשות שבהן ניכרת השפעת הזמן והמקום ויש שהן תוצר של השפעות מרכזים שונים דוגמת איטליה.

בין הסוגות הללו מוצאים קבוצת שירים מעניינת במיוחד שיכוננו להלן שירים ארט-פואטיים, אשר נועדו להחקק/ להכתב/ להרקם על פריטים שונים (חפצים). בשימוש במושג זה אני מכוונת כלפי העובדה שהשיר היווה מרכיב אומנותי-חזותי בעת הופעתו על האובייקט ותרם לאסתטיקה

שלו.¹ בד בבד השירים הארט-פואטיים תפקדו כיחידה עצמאית בעלת אלמנטים קישוטיים: לשוניים, מבניים, מטאפוריים. שירים שנכתבו על אובייקטים שונים כגון: קמיעות, כלי מילה, קירות הבית, מניפות, תעודות, מצבות שימשו בתפקידים שונים ביחס לפריט עליו נכתבו. את תפקודיו של השיר ביחס לחפץ ניתן לסווג למספר קבוצות:

1. **השיר נועד להקנות לאובייקט את ייחודיותו** – כך למשל שירים שנועדו להכתב בכתובות וככל הנראה עיטרו את שולי הכתובה, כפי שעולה מאחת הכותרות בכתבי היד: "סביבות כתובת החכ' הר' משה בן באן בנשת [...]". שירי הכתובות נבנו לרוב כמכתמים קצרים (2 בתים) אך יש גם המכילים 4 בתים. במונח "בית" אני מכוונת כלפי היחידה המוכרת מהשירה הספרדית הקלסית – טור שיר שקול המחולק לדלת וסוגר. מבנה השירים ומספר בתייהם כפי הנראה הותאם לארבעת שוליה של הכתובה. נושא השירים נסוב בדרך כלל על שבח החתן והכלה וברכתם: "פְּלָה יִפְּיָה תְּהִי בֶן רַעְנָנָה פְּעֵלָה", "פְּלָה יִפְּת תּוֹאֵר יִפְּת מְרֵאָה", "פְּרוֹשׁ סִפְת שְׁלוֹמֶךָ עֲלֵיהֶם", "מְקוֹרֶךָ יְהִי פְּרוֹךְ וְחַיִּים לְךָ יוֹסֶף". שירים אלה לרוב הזכירו את שם החתן והכלה (וראה להלן בשירים "צָדְקוֹ לְחַתָּן", "אָחִים וְלֹא יִתְּפָדוּ") ובכך ייחדו את הכתובה והעצימו את מקוריותה.

2. **השיר נועד להדגיש את תכליתו של האובייקט ומרחיב בתיאור הפונקציה שלו** – השירים בקבוצה זו מתאפיינים בעובדה שתוכנם עוסק בפריט שעליו הם מופיעים ובתכליתו (בעוד שבשירי כתובה נעדר אזכורו

** תודתי שלוחה לידידי יהונתן ורדי על הערותיו החשובות הנוגעות לחיבור זה.
¹ בספרו "אפיגרמות כך או אחרת" הציג עמינדב דיקמן את המונח היווני "אפיגרמה" כציון כתובת החקוקה על חפץ, או "אפיטף" כציון כתובת החקוקה על מצבה. השימוש במונח היווני "אפיגרמה" אינו תואם את השירים הנידונים כאן, בעיקר בשל התפתחותה של האפיגרמה החל מתקופת האפיגרמה הארכאית והקלאסית, שדווקא הן קרובות יותר בתפקודן לשירים הנידונים כאן. כמו כן עדיין לא ברורה דיו ההשפעה שהובילה לכתיבתם של שירים ארט-פואטיים על ידי המשוררים העות'מאנים. בכל הנוגע לשירי המצבה ייתכן ואנו עדים להשפעה האיטלקית או לפחות למרחב מקביל בו כתבו בסוגה שכזו באותה העת.

של החפץ). בקבוצה זו אנו מוצאים את השירים שנחקקו על קמעות (לילודים במקרה זה) או שנרקמו על המניפה (ראה להלן השירים: "לך אָפֶּעָה", "צִיץ מְזֶהב אופִיר", "מְחוּם שָׁרֵב הַיּוֹם"). שירי הקמעות עוסקים בתיאור הקמע ותפקידו, ששימש להגנת הילוד או ללחימה בעין הרע המבקשת להמית אותו. בשיר נוסף הנועד להירקם על המניפה, היא מתוארת כמי שמצילה במשב הרוח שלה מפני החום הכבד.

3. **השיר משנה את תפקודו של האובייקט** – שירי קבוצה זו העניקו לעצם שעליו נכתבו תפקוד חדש. כאן מוצאים למשל את השירים ל"בהרת הבית". שירים אלה נחקקו על חלק קטן בקיר הבית בלתי מסוייד, בגודל אמה על אמה, מנהג לזכר חורבנו של בית המקדש (ראה להלן השיר: "שָׁעָה שְׁנֵעַת אֶסְיָרָה"). למעשה הופעתו של השיר על גבי הקיר שינתה את משמעותו של העצם, קיר הבית, והפכה אותו לעצם זיכרון: זכר וסימן לחורבן. בשירים אלה הודגשו למשל אלמנטים כמו השחור על הלבן, והם הזכירו את חורבן הבית, הגאולה והתקווה להקמתו המחודשת של בית המקדש.

4. **השיר משלים את תפקוד האובייקט** – תחת קבוצה זו מוצאים שירים שנוספו לאובייקט כחלק מהשלמת ייעודו. כך למשל בשירי מצבות (בלשון משוררי התקופה: "ציונים", "חקקי אבן" או "על מצבות"). תיאור זיכרון המת, תיאור כבודו וחשיבותו מתממשים באבן המצבה ובהשלמה של השיר תיאורים אלה. זו הסיבה כי ברבים משירי המצבות מופיע המוטיב השגור של האבן המתוארת כאבן יקרה, בשל המכובד הקבור תחתיה, והיא לרוב מזמינה לקרוא את השיר החקוק עליה. שירי המצבות, ברובם, באופן טבעי הינם שירים בעלי אופי הגותי, אך הם נקשרים לשירי עצמים שכן נועדו להחרת על המצבה. שירי המצבות רווחו מאוד בקרב משוררי האימפריה העות'מאנית. הם כתבו שירים אלה לבני משפחותיהם, לקרובים, למכובדים מקרב הקהילה ולאנשים שונים שעלה בידם לשלם עבור כתיבת שיר מצבה. בכתבי היד מועתקים לעיתים שירים אלה כחלק מקורפוס שירי של משורר. למשל, באחת מכותרות אוסף שירי המצבה לסעדיה לונגו בכתב היד אוקספורד 1986 נכתב: "חקקי אבן להרס" [הרב סעדיה] יצו". כמו כן, במספר שירים לא נכתב שם הנפטר, ורק כותרת

השיר מעידה כי הוא שייך לשירי המצבה. בכך נטל המעתיק את החשיבות הביוגרפית-היסטורית מהשיר ושם את הזרקור על עניינו הספרותי-פואטי. הופעתם של שירים לנפטרים אנונימיים, מובילה להשערה כי השירים הללו נכתבו בתשלום עבור אנשים בעלי ממון, שמשפחתם הזמינה כתיבת שירי מצבה מן המשוררים.

יש להניח, כי כתיבת שירים ארט-פואטיים הייתה רחבה יותר מהשירים הנמצאים בידינו שחלקם הועתקו לכתבי יד ורובם שירי מצבות. יש לשער כי רוב השירים המקוריים שנרקמו, נחרתו או נכתבו על החפץ אבדו והתכלו עם החפץ עצמו, ורק אלה שהועתקו בכתבי היד נותרו כדי להעיד על התופעה.

שירי מצבות

בקורפוס השירים הארט-פואטיים, מוצאים שמספרם של שירי המצבה הוא הרב ביותר. עדיין לא התבררה דיו הסיבה בגינה שירי המצבות מתועדים יותר בכתבי היד משירים ארט-פואטיים אחרים. רוב שירי המצבות שבקורפוס, נבנו לרוב כמכתמים (2 בתים), אם כי ניתן למצוא בודדים בעלי מספר בתים רב יותר. הכרעה בדבר מבנה שכזה מקורה, כפי הנראה, בשיקול הטכני הקשור לחריתת המלל על גבי המצבה.

שירי המצבה יכולים להעיד על מספר מנהגי קבורה שהיו כפי הנראה נפוצים באותה התקופה. כך למשל מנהג קבורה משותפת, או קבורתם הסמוכה של בני משפחה. עוד מוצאים כי מספר מצומצם של שירי מצבות נכתבו עבור מצבתם של ילדים ונשים. שירי המצבה לילדים אשר מוצאים בקורפוס נכתבו עבור מצבת ילדיהם של דמויות נכבדות מן הקהילה או ילדיהם של המשוררים עצמם.

בבדיקה רוחבית של שירי המצבות ניכר כי לשירי המצבה מאפיינים משותפים ומוטיבים קבועים. להלן דוגמאות נבחרות מהם:

1. הצגת שם הנפטר או הנפטרת תוך שימוש באמצעים פואטיים שונים. דוגמה בשירו להלן של חנניה בן יקר "צָפוּ מִי דְמָעָה", שכתב למצבתה של אשתו ושמה אורו, שם ספרדי ומשמעותו – זהב. המשורר כיוון לשמה באמצעות המילים: "יועם [יחשיך] זָהָב" (על פי איכה ד, א). משחקי האור

והחושך מסייעים בידו הן לכוון לשמה (אורו – בשמיעה פונטית, או במשמעות הזהב וזוהרו) ולהביע את האבל על מותה.

2. מוטיבים של הזמן והתבל חוזרים ברבים משירי המצבה כדמויות המרעות עם האדם, והיסוד ההגותי שבשימוש בהן בולט מאוד.

3. הדגשת הצער על ידי המוטיבים של הבכי, הזעקה, והקינה. בהרבה שירים מוזכר הקול או היעדרו כחלק מביטויי הצער או השקט שהותיר אחריו הנפטר.

4. שימוש במילים המדגישות את ההיבט המרחבי: עפר, אדמה, ארץ, מקום, אבן, קבר, מלון אורחים. בשימושן הדגיש המשורר את מעברו הפיזי של הנפטר מארץ החיים לקבורתו ואת המצב הקבוע שבלכתו מן העולם.

5. מלבד ההיבט המרחבי, הדגיש המשורר את ארעיותם של עוברי אורח על פני הקברים. מגמה זו הופיעה עוד בשירי ההגות של השירה הספרדית הקלאסית וכפי הנראה אומצה לחיק הז'אנר הנידון.

6. הצגת הפכים ומצבים מנוגדים. השירים מדגישים באמצעים שונים את מצב ההווה מול העבר, שמחה אשר הופכת ליגון ועצב, המעמד המרומם הופך לשפל, מאור השמש הופך לצל ואופל, הארי הטורף הופך לטרף, עטרת הראש נופלת, האבנים היקרות שעל התכשיט הופכות לתולעת, גוויה מופיעה למול ילוד אישה, האור והזהב הופכים לחושך או שפג זוהרם המלאות הופכת לריק והחיות בכללותה הופכת לשכיבה פסיבית בעפר.

שיר ייחודי בקורפוס שירי המצבה הוא שירו של חנניה בן יקר "שׁוֹכְבָהּ? חִידָתִי" (ראה להלן). ייחודו נובע מהעבודה שהמשורר כתב אותו בעצמו למצבתו לפני מותו. וכך בניגוד למוטיבים שהופיעו מעלה, נפשו מתוארת כמי שמסתלקת מן העולם בקלילותו של צבי עופר. המילים "הר שפר" – כינוי לגן עדן (על פי במדבר לג, כג) – החליפו את המוטיבים של תיאור האדמה, הארץ והקבר בשירי המצבות.

תפקידו של השיר באומנות החזותית כפי שהוצג כאן, מצטרף לשלל תפקידים אחרים שהוענקו לשיר באותה תקופה שהם השפעות מתקופות אחרות וגם מחידושיה. כך למשל קבוצת שירים המשמשים את המשוררים לשיח תקשורתי ביניהם, ומעלים שאלות הנוגעות למעמד, יוקרה, הון סימבולי וכו'. שירים אחרים מועתקים באוסף שיריהם של המשוררים והם מהווים מעין סמי-אוטוביוגרפיה לחייהם, יצירתם ופעילותם הספרותית. הקו המאחד את כל הסוגות הוא היותה של שירת

2.

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דף 29ב.

מחבר: סעדיה בר אברהם לונגו.

כותרת: עוד לו סביב "שדי" שעושים מזהב לילדים, עשאו לאחד מיוחד

שבעם ושמו דוד.

משקל: --- / --- / --- // --- / --- / ---

ציץ מזהב אופיר לרצון על / מצח ילוד שועים וארזי אל
מכתב אמת חקוק ורשום בו / מכתם לילוד שמרני אל

1 **ציץ:** תכשיט על מצחו של הכהן הגדול עליו חקוק השם המפורש, ראה שמות כח, לד. **מזהב אופיר:** כינוי לזהב משובח, ראה דברי הימים א כט, ד. **לרצון:** לנחת רוח, על פי "והיה על מצחו תמיד לרצון", ראה שמות כח, לח. **על מצח ילוד:** מעל למצחו של הילד. כנראה היה זה תליון זהב שנתלה בעריסה מעל למצחו של הילוד, לצורך הגנתו. ראה שבת נה, ע"א. **שועים:** עשירים, אצילים. **וארזי אל:** ומכובדים, כסמל לגדולה, ראה תהלים פ, יא. 2 **מכתב...בו:** הכתב שהוא חותמו של האל ("אמת") וכוונתו למילה "שדי" המופיעה בתוך הקמע (ראה כותרת השיר) ראה שבת נה, ע"א. ללשון "כתב אמת" ראה דניאל י, כא. **מכתם...אל:** ציטוט כלשונו, ראה תהלים טז, א. אך גם רומז לשמו של הילוד (ראה כותרת השיר), ומזכיר שוב את עניין ההגנה עליו.

שירים לכתובות

3.

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דף 97א.

מחבר: סעדיה בר אברהם לונגו.

כותרת (מעל שלושת השירים): ועוד להר' סעדיה הנז' [הנזכר] יצו'
[ישמרהו צורו ויחיהו] לכתובת ההר' דוד עונקינירה יצו' ושם אשתו ריינה.
עוד לו.

משקל: --- / - - - / - - - // - - - / - - - / - - -

צְדָקוֹ לְחַתָּן יִקְרְאוּ מֶלֶךְ וְאֵף / מֶלֶכָּה לְכֹלָה יִפְרְצוּ בָּם פֶּרֶץ
אֵף זֹאת לְהוֹד יַחְסֶה וְרוֹב יוֹפִיָּיה שְׁמָה / מֶלֶכָּה יְהִי עוֹד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ

1 צדקו...מלך: צדקו מי שאמרו שחתן ביום חתונתו משול למלך, על פי מאמר חז"ל "חתן דומה למלך", פרקי דרבי אליעזר, ט"ז. וכן רומז לשם החתן "דוד". ואך...פרץ: אך מי שכינה כל כלה בשם מלכה, יבוא הרס ופגע על ראשו ("יפרצו במ פרץ", ראה למשל שמואל ב ו, ח; וגם דברי הימים א יג, א), שכן רק הכלה הנידונה (שמה ריינה ופירושו מלכה) היא המלכה, והסבר לכך מספק הבית השני. 2 אך זאת...מלכה: בשל מוצא משפחתה המיוחס ויופייה הרב רק היא משולה למלכה. יהי עוד כל ימי הארץ: לשון ברכה, יהי כך כל השנים, לצמיתות, ראה בראשית ח, כב.

4.

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דף 97ב.

מחבר: סעדיה בר אברהם לונגו.

כותרת: ועוד לו.

משקל: --- / --- / --- // --- / --- / --- / ---

בְּמָה אֶקְדָּמְךָ חֲתָנִי נִכְבֵּד / רַבּוֹ לְמַעַלָּה רֹאשׁ תְּהִלּוֹתֶיךָ
תּוֹרָה וְהַעוֹשֵׁר וְהַכְּבוֹד לְךָ / הַנֶּם נְתוּנִים מִמְּעוֹן שְׁמִיךָ
עַל יַד יְמִינְךָ נִצְבָּה שְׁגֹל כְּמוֹ / שְׁמֶשׁ בְּעַת יַעֲלֶה כְּרוֹם אֶפְקֶיךָ
הֵן תֵּאָרִיךְ יָמִים לְאֵל חַי אַחֲלִי / הָיָו כְּמוֹתֶךָ נְטִיעוֹתֶיךָ

1 במה...תהלותיך: במה אוכל לברך אותך החתן? שרבות הן כבר התהילות שבהן בורכת (פירוט בבתים 2-3). ללשון "רבו למעלה ראש" ראה עזרא, ט, ו. 2 והעושר והכבוד לך: ראה דברי הימים א כט, יב. 3 שגל: רעיה, אשה, אך גם מלכה, שמה של הכלה הינו ריינה (לאדינו), שפירושו מלכה. ללשון "על יד ימינך נצבה שגל" ראה תהלים מה, י. אפקיך: האופק שלך. 4 בבית זה לשון הברכה שהיא התשובה לשאלה המופיעה בבית הראשון בחלק הדלת. לאל חי אחלי: אבקש מהאל, אאחל. יהיו כמותך נטיעותיך: שיהיו צאצאיך כמוך, ראה תענית ה, ע"ב.

.5

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דפים III, 97ב.

מחבר: סעדיה בר אברהם לונגו.

כותרת ברף III: להרס' [להרב סעדיה] נע' [נוחו ערן] לכתובת אחותי תמה' [תבורך מנשים היא] נשאת [לשניי?] החר' [החכם רבי] משה אבן יחייא נע' [נוחו ערן], ושם אביו גדליה זל' נפטר בקצרות שנים ושם אא' [אדוני אבי] גכ' [גם כן] גדליה זלה'ה [זכרו לחיי העולם הבא].

כותרת ברף 97ב: וזה אשר כתב בכתובת החת[ן] משה אבן יחייא יצ'ו [ישמרהו צורו ויחיהו] בכמהרר' גדליה בן יחייא בן האדון דון משה בן יחייא זלה'ה [זכרונו לחיי העולם הבא] ושם חמיו כשם אביו הלא החכם השלם כמהרר' גדליה בכמהרר' תם 'ן יחייא נפשם צרורה בצרור החיים הנצחיים וכה אמר.

משקל: — — — / — — — / — — — // — — — / — — — / — — —

אָחִים וְלֹא יִתְפָּרְדּוּ מֵהַ נְאֻקִּים / יְדָמוּ לְצַר וְאוֹר בְּעוֹז אוֹרָם וְהֵלֶם
שְׁוִים בְּקוֹמָתָם בְּמַעֲלָתָם וְיִתְחַסֵּם / שְׁוִים בְּצַבְיוֹנָם וְאֵב אֶחָד לְכֻלָּם

על הכותרת: הכותרת הראשונה כנראה נכתבה על ידי תם אבן יחייא, מעתיק כתב היד. כפי הנראה הכלה הינה בתו של גדליה בן תם אבן יחייא והיא אחותם של משה ותם אבן יחייא שפעלו בתקופה הנידונה.
1 אחים ולא יתפרדו: האחים האהובים הם למעשה החתן והכלה, שכן שם אבותיהם זהים. לצר...והלם: החתן והכלה מדומים לשמש ולירח ("צר ואור") באורם וזוהרם, ללשון ראה ישעיהו, ה, ל. 2 ואב אחד לכלם: על פי מלאכי ב, י. האב האחד הוא האל, אך כאן מקבל כפל משמעות, שכן שמם של אבות החתן והכלה זהה והוא: גדליה.

6.

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דפים III, 97ב.

מחבר: סעדיה בר אברהם לונגו.

כותרת: ואף גם זה.

משקל: --- / --- / --- // --- / --- / ---

נסו יגונות ואנחות נצבאו על / לבות מתי בין על גדליה בן אחיקם
צצו לנצר רך ויחיד ציץ ופרח / ויאמרו תמיד גדל זה בן אחי קם

1 נסו יגונות ואנחות: ברחו התוגות וקריאות הצער, ללשון ראה ישעיהו לא, י; וגם נא, יא. נצבאו...בין: שנצברו, שהתאספו בליבם של אנשים נבונים ומשכילים. על גדליה בן אחיקם: המשורר משחק עם השם גדליה ומכוון לגדליה בן אחיקם המקראי (ירמיהו מא) וגם לאב החתן ולאב הכלה ששמם גדליה. 2 צצו...ופרח: פרחו ועלו בענף נבט ופרח, צאצאיו של גדליה, שהם החתן והכלה. ללשון "רך ויחיד", ראה משלי ד, ג. תמיד...אחי קם: לשון ברכה, שיגדל ה' את זרעו של הצאצא ("בן אחי קם"), ושוב רומז לשמות אבי החתן והכלה. ללשון "תמיד גדל זה" ראה תהלים מ, יז. בדף III בכתב היד, שינוי נוסח ונכתב "גדליה".

לבהרת הבית

.7

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דף 118ב.

מחבר: יצחק בן בקודה רומאן.

כותרת: לכתוב בבהרת בית חדש להר' [להרב] יצחק רומאנו יצו' [ישמרהו צורו ויחיהו].

משקל: --- / --- / --- // --- / --- / ---

שְׁעָה שׁוֹעַת אֲסִירָךְ צוֹר בְּחִסְדְּךָ / וְהַעֲלֵהוּ לְעִיר קוֹדֶשׁ וְדִי
בְּבוֹר גְּלוּת שְׂכַחְתָּהוּ וְנִהַפְךָ / לְכָבוֹ בּוֹ כְּמוֹ זֶפֶת וְדִי

ביאור הכותרת: "בהרת בית" הוא מנהג להשאיר פינה לא מסויידת בבית (אמה על אמה) לזכר החורבן. שירים אלו כפי הנראה נחקקו בחלק זה.
1 שעה שועת אסירך: הקשב לזעקת האסיר שלך, והכוונה לעם ישראל או לדובר עצמו. לעיר קודש: לירושלים. ודיו: ומספיק לו, די לו בכך. 2 ונהפך...ודיו: נהפך ליבו שחור כמו צבעה של הזפת ושל נוזל כתיבה שחור (הניקוד ודיו למען המשקל).

על המניפה

.8

מיקום: כ"י שוקן 70081, דף 61א.

מחבר: ר' ישראל בן משה נג'ארה [?]

* שיר זה מועתק בכתב היד לאחר שני שיריו הנוספים של נג'ארה על המניפה, שפורסמו כבר בבמות אחרות, והייחוס לו של שיר זה עדיין מוטל בספק.

כותרת: שמש' [שמה שכתב ?] על המניף.

משקל: — — — — / — — — — / — — — — // — — — — / — — — — / — — — —

מחום שָׁרֵב הַיּוֹם בְּשָׁרְךָ אִם שְׁזוּפָה / גַּם נִפְשֶׁךָ צָרָה כְּחֹם הַיּוֹם כְּפּוּפָה
אִם נִפְשֶׁךָ לְמִצּוֹא לְמַחְלָתְךָ תְּרוּפָה / תְּטִיב שְׂאֵת אוֹתִי תְּנִיפְנִי תְּנוּפָה

1 מחום...שזופה: אם עורך שזוף מהחמסין של היום. 2 צרה: מקשה, דוחקת. כחום היום: בצהרי היום, ללשון ראה בראשית יח, א. כפופה: שמוטה, מורכנת. אם...תרופה: אם תחפוץ למצוא פתרון לסבלך מהחום הכבד. תטיב שאת אותי: את המניפה, ללשון ראה בראשית ד, ז. תניפני תנופה: תנופת המניפה למשב הרוח, ללשון ראה למשל שמות כט, כד, המחבר מוציא את הפסוק מהקשר הפולחן הדתי המתואר במקרא.

שירי מצבות

9.

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דף 83.

מחבר: סעדיה בר אברהם לונגו.

כותרת: עוד לו על מצבת הילוד דוד בן רך ויחיד להר' יוסף ו' מובחר יצו'.

משקל: — — — / — — — / — — — // — — — / — — — / — — —

אל תִּהְרֹס מִשְׁפַּן נְדוּדֵי בֶן אֲדָמָה / מִיַּד זְמַן גַּם לָךְ שְׂכָרְךָ קוּם וְאַחִיד
עַל בֶּן נְטָה לָךְ אֵל תְּשִׁימֵנִי לְמַדְרֵךְ / רַגְלִי וְהֵייתִי לְאָבִי רַךְ וְיִחִיד

ציון הל"ז [הלשון זה] מושב ומשכב הבן יקיר בן הה"ר יוסף בן מובחר
בחר מות מעצמותיו כי הזמן באף ישטמנו שלשה המה נפלאו ממנו
[=שלושת ילדיו דוד, רבקה, ויליידה]

1 בבית הראשון המת פונה בדבריו אל עובר אורח על פני קברו. נדודי בן
אדמה: רוצה לומר המת. מיד...אחיד: קום ואספר לך ("אחיד") את השכר
שתקבל מידו של הגורל. 2 נטה: פנה, סור. אל תשימני...רגל: אל תדרוך על
מקום קבורתי. והייתי...ויחיד: ללשון ראה משלי ד, ג.

10.

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דף 83א.

מחבר: סעדיה בר אברהם לונגו.

כותרת: ועל קבורת הענוגה והרכה רבקה בת הר' יוסף הנז' יצו' אשר מתה

סמוך למיתת דוד הנז' חקק.

משקל: --- / - - - - / - - - - // - - - - / - - - - / - - - -

עובר בעמק הבכאים תחרד / תבל מאס, כל מחמדיו בזה
מה לי כבודותיו וטובותיו והי' / לדים אשר נתן אלהים בזה

1 עובר בעמק הבכאים: העובר במקום הסבל והבכי תבהל, על פי תהילים
פד, ז. תחרד מאס: תסלוד מהתבל. כל מחמדיו בזה: תבוז ותזלזל בכל
הדברים היקרים והרצויים. 2 מה לי...בזה: לשם מה לי הכבוד והדברים
הטובים שנותן אם הילדים נמצאים בקברם ("בזה"). ללשון ראה בראשית
מח, ט.

11.

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דף 83ב.

מחבר: סעדיה בר אברהם לונגו.

כותרת: ועוד לו על מצבת ההר' אהרן הנז' [הנזכר] כאלו הוא מדבר לבנו

הר' יוסף נע' [נוחו עדן] הנקבר אצלו וכאילו הר' יוסף בנו משיב לו.

משקל: ———— / ———— / ———— / ————

[האב] זמן בו נבאשת / ואיכה עזבת / מעט צאן אהבת / ויער פרמילו
[הבן] לביתך נכספתי / לקבל משכרתי / ומקנה עזבתי / אלהים יראה לו

1 זמן בו נבאשת: הגורל שבו מאסת. ואיכה...כרמילו: איך עזבת את העדה והאנשים ("מעט צאן") שאהבת, ראה שמואל א יז, כת, ואת המקום הטוב והמשובח (כרמי לו). ללשון "כרמי לו" ראה מלכים ב יט, כג. 2 לביתך: הלא הוא מקום קברו של האב, שהבן הדובר נקבר עמו. נכספתי: השתוקקתי. משכרתי: שכרי (שכר העולם הבא). ומקנה...לו: האל ישגיח וישים לבו על האנשים הקרובים (ראה בית 1) שאותם עזבתי, על פי בראשית כב, ח.

.12

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דף 93א.

מחבר: סעדיה בר אברהם לונגו.

כותרת: על מצבת רופא לנז'.

משקל: --- / ~ --- / ~ --- // ~ --- / ~ --- / ~ ---

טְבַעֵי יְצוּרִים בְּן לְרִפְאָת מְחֻלָּה / אִם אֶהְלוּ נִטַע בְּשׁוֹכְנֵי גִבְעָה
אֵל תְּתַמְהוּ כִּי נִכְסְפָה נַפְשׁוֹ מְאֹד / לְעֶסוֹק בְּמָה שְׁאַחֲרֵי הַטְּבַע

1 טבעי...מחלה: הוא הבין ("בין") את טבע האדם כדי לרפא את מחלותיהם (ומכוון לעיסוקו כרופא). **2 אהלו...גבע:** את צמח הבושם הטוב שלו ("אהלו") נטע בקרב שוכני מרום (המתים). ללשון "אהלו נטע" ראה במדבר כד, ו. **2 אל תתמהו:** אל תתפלאו. **נכספה נפשו מאוד:** חשקה נפשו, ללשון תהילים פד, ג. **אחרי הטבע:** לאחר שעסק בטבע השתוקק לעסוק במטאפיזיקה ("במה שאחרי הטבע") ולכן פרש לעולם הבא.

13.

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דף 93ב.

מחבר: סעדיה בר אברהם לונגו.

כותרת: עוד לו על מצבת הארוס הר' שלמה כספי נ"ע [נוחו עדן].

משקל: — — — — — / — — — — — / — — — — — // — — — — — / — — — — — / — — — — —

ראו כספי באמתחתי השיבו / זמן קשתו בעת משך לתמו

חתנתו וחתתו הלא זאת / והבית אשר בנה שלמה

לשלמה יי' אמר לשכון בערפל במבחר ימי חייו והוא כחתן יצא מחופתו
יצא לשכון עם זוחלי עפר כאשר ישפר בבשר, ישר בעיני היוצר הר' שלמה
כספי נ"ע ג' באייר שנת ויהי הגשם על הארץ.

1 **ראו...לתומו:** המצבה הדוברת בשיר מתייחסת לשמו של הנפטר "כספי"
הטמון תחתיה ואומרת הגורל השיב את כספי (שם הנפטר) לרשותי על ידי
שירה את חציו ללא הבחנה (ופגע בו). ללשון "כספי באמתחתי" ראה
בראשית מב, כח (והיא מוציאה את הפסוק מהקשרו). ללשון "קשתו בעת
משך לתומו" ראה מלכים א כב, לד. 2 **חתונתו...שלמה:** עתה ביתו וחופתו
הם קברו (כנגד הקמת ביתו וחופתו שעמד להקים בהיותו ארוס). ללשון
"והבית אשר בנה שלמה" ראה מלכים א, י, ד.

.14

מיקום: כ"י אוקספורד 1986, דף 115 א.

מחבר: חנניה בן יקר.

כותרת: להחכם חנניה ן' יקר נרו' [נטריה רחמנא ופרקיה], על מצבת אשתו

ראשונה ושמה "אורו".

משקל: ----- / ----- / ----- / -----

צָפוּ מִי דָמָ- / עָה עַל רֵאשִׁי / וּבְתוֹךְ לְפִי / יִבְעַר לְהַב

אֵיכָה נִרְפָּד / תְּרוּץ עַל טִיט / וּבְמַחְשָׁפִים / יוּעַם זָהָב

1 צפו...ראשי: אני טובע בדמעות, ללשון ראה איכה ג, נד. להב: להבה. 2
איכה...טיט: איך ריפוד משכבו של הזהב הוא הבוץ, ראה איוב מא, כב.
במילה "זהב" רומז לשם אשתו המנוחה (בלאדינו), "אורו" שמשמעו זהב.
ובמחשכים יועם זהב: במקום החשוך (בקבר) יואפל הזהב, ושוב רומז לשם
הנפטרת, ללשון ראה איכה ד, א.

15.

מיקום: כ"י ירושלים 2529, דף 158 א.

מחבר: חנניה בן יקר למצבתו שלו.

כותרת: למהרר' חנניה ן' יקר זלה"ה [זכרו לחיי העולם הבא] צוה לפני מותו שיכתבו אלו החרוזי[ם] על קברו בציונו כנים ושכיב [כישן ומת] על ערש כי העיר יי' את רוחי ויתן בפי שיר זה.

משקל: -- / ~ -- / ~ -- // -- / ~ -- / ~ --

שׁוֹבְכָה יְחִידָתִי בְּגֵן עֵדֶן / סוֹבְכָה וְדַמְתָּה אֶל צְבִי עוֹפֵר
נִסְעוּ עֲצָמֵי מְקַהֲלָתָה / וַיִּחְנוּ הַיּוֹם בְּהַר שְׁפָר

ונפטר בשם טוב יום ה' טו' כסלו השס"ה [1605]

1 שובכה: שבה, חזרה, ראה למשל ישעיהו מט, ה. יחידתי: נשמתי. סובכה: הסתלקה, פנתה לאחור, על פי שיר השירים ב, יז. ודמתה אל צבי עופר: בקלילותה ובמרוצתה. 2 נסעו עצמי: עצמותי נתפרדו. מקהלתה...שפר: אלו המקומות בהם חנו בני ישראל במדבר, ראה במדבר לג, כג. בבית זה כפל משמעות, "קהלתה" מלשון התכנסות קהל, ו"הר שפר" רמז לגן עדן ולמקום מובחר.

17.

מיקום: כ"י הספרייה הבריטית בלונדון OR1111, דף 12ב.

מחבר: מנחם בר משה אגוזי.

כותרת: למצבת בנו כאלו מדבר עם אביו נ"ע [נוחו עדן].

משקל: --- / --- / --- // --- / --- / ---

אָבִי רָאָה דְּבַקָּה בְּךָ נִפְשִׁי "וַיִּמָּה / זָה לְךָ תִּמְהַר בָּא בְּנִי" תִּשְׁאַל שְׂאוּל
טֶרֶף בְּקִלְפֵי הַזְּמַן נִפְשִׁי וְשֵׁם / חֲבֵלִי וְגוֹרְלִי בְּתוֹךְ חֲבֵלִי שְׂאוּל

1 הבן עונה לדבריו של האב. **אבי ראה:** פניית הבן המת לאביו הקבור לצדו. **דבקה בך נפשי:** ללשון ראה תהילים סג, ט. **ומה...שאוּל:** ציטוט דברי האב הפונה לשאוּל ושואל מדוע מיהר בני לבוא, ראה בראשית כז, כ. **2 טרף...נפשי:** באמצעות קלפיו הגורל המית אותי ("טרף נפשי" על פי תהילים ז, ג וגם איוב יח, ד). **ו שם...שאוּל:** את חלקי ("חבלי" ראה יהושע יז, יד) וגורלי הניח בייסורי ("חבלי") המוות. "חבלי שאול" ראה שמואל ב, כב, ו.